

ПРОБЛЕМА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Присвячено аналізу поняття критичного мислення та його складових в роботах українських та зарубіжних дослідників; визначені основні характеристики критичного мислення, його відмінність від творчого мислення, джерело виникнення та вимоги до критичної думки; розглядаються як когнітивні характеристики критичної людини, так і її ставлення до життя в цілому; представлені різні форми критичного мислення; проаналізовано властивості до аналітичного сприйняття інформації та здатність студентів до його розвитку.

Ключові слова: здатність; критичне мислення; протиріччя; судження.

Вступ. Стрімкий розвиток засобів масової інформації та розмаїття способів повідомлення цієї інформації за останні десятиліття привели до інформаційного перенасичення людей у всьому світі. Можливість отримувати новини з різних джерел у майже будь-якому куточку світу значно полегшує існування сучасної людини, але водночас і ускладнює його, оскільки потребує серйозних аналітичних здатностей обробляти повідомлення. Як вважає відома вітчизняна дослідниця М. Смульсон, уміння сприймати, засвоювати та обробляти інформацію, що надходить ззовні, стає важливим інтелектуальним умінням людини із сучасною освітою (Смульсон М. Л., 2009, с. 250-259). На жаль, попри багаторічний заклик науковців до розвитку критичного мислення населення, впровадження принципів і програм, що сприяють цьому розвитку, не знайшло свого відображення у системі освіти нашої країни. Через це більшість українців сприймають інформацію, не замислюючись над її правдивістю, достовірністю її джерел, або керуються звичкою користуватись старими, «перевіреними часом» джерелами, на яких вони виростили, та які не викликають у них сумнівів. Таким чином, питання розвитку критичного мислення студентів залишається актуальним на даний момент та вимагає негайного впровадження в систему освіти та виховання сучасної молоді в Україні. Цілком погоджуємося з думкою С. Терно, який виступає за те, щоб мова велась про розвиток критичного мислення, а не про його формування, оскільки процес формування передбачає надання завершеної, визначеної форми, а критичне мислення «характеризується науковим пошуком та постійним самовдосконаленням» (Терно С. О., 2012, с. 34).

Не зважаючи на те, що проводились чисельні спроби надати поняттю «критичне мислення» остаточного визначення, дослідники так і не дійшли спільної дефініції, яка б відображала зміст цього явища. Відкритим залишається і питання виявлення здатності людей до критичного мислення, ролі в цьому мозку, а також зв'язку різних типів мислення між собою.

Таким чином, **мета** нашої роботи полягає у виявленні основних складових поняття критичного мислення в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених.

Основними завданнями є: 1) проаналізувати склад поняття «критичне мислення» у роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників; 2) виявити основні характеристики критичного мислення та здатності до нього.

Аналіз складових поняття «критичне мислення». Початок вивчення проблеми критичного мислення знаходимо в роботах Джона Д'юї, який визначає його як активний, наполегливий і ретельний розгляд будь-якої думки з точки зору її обґрунтувань та подальших висновків, на які вона спрямована. Виступаючи першозасновником поняття критичного мислення, він наголошував на його виникненні саме тоді, коли з'являється проблема, яку треба вирішувати. Дж. Д'юї називав критичне мислення рефлексивним і вважав його основними складовими стан сумніву та дослідження або пошук вирішення проблеми. Вчений вбачав сутність рефлексивного мислення в організації непов'язаних між собою фактів та знань (Дьюї Дж., 1999).

З появою інших досліджень як у зарубіжній, так і вітчизняній науці, присвячених визначенню поняття критичного мислення, його значення значно розширилось. Вчені продовжують додавати окремих характеристик критичному мисленню, які взаємодоповнюють та приводять до глибшого розуміння цього явища. Критичне мислення вважають спрямованим та зваженим (Д. Халперн); позитивною та продуктивною діяльністю (С. Брукфілд); скептичним ставленням до загальноприйнятого, а також контрольованим, цілеспрямованим та осмисленим (Р. Пауль, Л. Елдер); самостійним (Д. Клустер); обґрунтованим (Е. Гласер); інтелектуально дисциплінованим (М. Скривен, Р. Пауль); раціональним і рефлексивним (Американська Національна Рада з навчання критичному мисленню); оцінювальним, відкритим, цілеспрямованим, саморегульованим судженням, пізнавальним процесом людини (П. Фачіоне); пошуком відповідей (В. Руджиеро); професійною інтерпретацією та оцінкою спостережень, інформації та обґрунтування (М. Скривен); типом мислення, який допомагає людині організувати, аналізувати, оцінювати дану інформацію (Р. Джонсон); процесом пошуку, отримання, оцінки, аналізу, синтезу та концептуалізації інформації для розвитку мислення із самоусвідомленням та

вмінням використовувати цю інформацію творчо і не побоюючись ризиків (Їлдрім); таким, що не існує у загальному вигляді, є соціально та історично обумовленим (Р. Думейн); аналітичним і розумним розглядом різноманітних підходів (В. Болотов); аргументованим і логічним, що базується на особистому досвіді та перевірених фактах (Т. Воропай, І. Загашев, С. Заир-Бек, О. Тягло). Отже, сутністю критичного мислення більшість дослідників вважають оцінку інформації реципієнтом. Наприклад, В. Руджиєро, радить читачам оцінювати факти, надані у повідомленні, аргументи за і проти, а також виявляти різницю між тим, що сказано та як це сказано, ким сказано та наскільки достовірні чийсь висловлювання. Автор виступає за необхідність ставити діалогічні запитання до окремих аргументів інформації перед тим, як виносити судження з приводу порушеної в ній проблеми. Це, на думку вченого, допоможе уникнути необачних рішень, прийнятих поспіхом, та дозволить розглянути як переваги, так і недоліки окремих аргументів, створюючи певну дискусію і будуючи власне судження навколо цієї дискусії (Ruggiero V. R., 2012).

Говорячи про складові критичного мислення більшість дослідників вказують на те, що воно містить логічне, проблемне, творче мислення (Р. Пауль, Н. Плотнікова); емоційність, творчу уяву, ціннісні установки (Д. Халперн); мотиваційний, пізнавальний, діяльнісний та рефлексивний компоненти (Н. Туласинова).

Хоча результатом критичного мислення є прийняття рішення, точка зору, постановка нової проблеми, воно не збігається за своєю сутністю з творчим мисленням. Відмінність критичного мислення від творчого в тому, що творче не передбачає оціночного ставлення до інформації, вироблення нових ідей, які часто виходять за межі життєвого досвіду, норм і правил. Незважаючи на це, творче і критичне мислення розвиваються взаємообумовлено (Paul R. W., 1993, p. 97-98).

Основні вимоги до критичної думки. Критичне мислення має соціальний характер і розвивається в умовах діалогічної взаємодії з іншими людьми, під час обговорення проблеми, представлення власної позиції, суперечки, доведення аргументів та аналізу контраргументів. На важливості саме діалогічної моделі навчання для ефективного розвитку критичного мислення учнів наголошував С. Терно, який пропонував впроваджувати в освітній процес метод дослідження відносин між об'єктами, під час якого учні співпрацюють разом з учителем і усвідомлюють неоднозначність знання про світ (Терно С. О., 2012, с. 27-39).

Знання принципів критичного мислення не означає вміння їх використовувати. Критична людина не лише вміє, а й використовує вміння на практиці у повсякденному житті. Визначити чіткі межі між рівнями розвитку критичного мислення вкрай важко, і на даний момент не існує усталеної

класифікації рівнів розвитку критичного мислення, оскільки виміром критичної думки є удосконалення думки, її елементи та області (Paul R. W., 1993, p. 97-98). Проте, Американська Рада з навчання критичного мислення розробила такі вимоги до критичної думки: чіткість, ясність, точність, обґрунтованість, релевантність, глибина, неупередженість, логічність, а П. Фачіоне в своїй роботі «Critical thinking: What it is and why it counts» наводить анкету із самооцінки розвитку критичного мислення, яка має на меті встановити наскільки сильно розвита здатність людини до критичного сприйняття інформації (Facione P. A., 2011).

Джерело і механізм критичного мислення. Причиною, або пусковим механізмом критичного мислення більшість вчених вважають протиріччя (Н. Дауд, Ф. Станкато, С. Терно, Д. Халперн, З. Хусін). Ці суперечності вимагають від критичного мислителя відкритості до протилежних точок зору, готовності до прийняття альтернативного розв'язання проблеми, перегляду попередніх власних суджень.

Оскільки джерелом критичного мислення є протиріччя і проблема, то для його розвитку необхідно залучати спеціальні вміння: інтерпретацію, аналіз, оцінку, пояснення, висновки, саморегуляцію. За висновками Американської Національної Ради з навчання критичного мислення, механізмом критичного мислення виступають мисленнєві операції, які визначають процес мислення та аргументації: постановка цілі, виявлення проблеми, висунення гіпотез, способів її вирішення, аргументація, передбачення наслідків, прийняття або неприйняття альтернативних точок зору (Facione P. A., 2011). Зі свого боку, В. Руджиєро виокремлює такі види операцій критичного мислення – дослідження, інтерпретація, судження (Ruggiero V. R., 2012).

Властивості критичної людини. Проблема спеціальних вмінь критичного мислення викликає питання властивостей критичної людини, а саме, чи існують вроджені здатності людини до аналітичного сприйняття інформації та яку роль в цьому відіграє мозок. Багато сучасних досліджень присвячено виявленню цих здатностей та розвитку вмінь критичного мислення.

Д. Халперн вважає, що людині, що критично мислить, властиві здатність до планування, гнучкість мислення, наполегливість, готовність виправляти помилки, осмислення власного мисленнєвого процесу, здатність до компромісу (Халперн Д., 2000).

П. Фачіоне пропонує поділяти людей не на таких, що вміють або не вміють мислити критично, а на слабких та сильних критичних мислителів. Таким чином, він вбачає наявність добре розвинених навичок критичного мислення та не дуже добре розвинених. Автор посилається на думку групи експертів зі Сполучених Штатів та Канади, які співпрацювали за методом досліджень Дельфі, і такими

здатностями та вміннями критичного мислення називає ерудованість, цікавість, переконливість у доводах, старанність і точність у складних питаннях, розум у виборі критеріїв, вміння концентруватись на дослідженні. Виявляючи здатності людини до критичного мислення, П. Фачіоне наголошує на врахуванні не лише її когнітивних характеристик, а й ставлення до життя в цілому та окремих, специфічних проблем. Ставлення до життя в цілому виявляється у цікавості, бажанні бути обізнаним, готовність до застосування критичного мислення, відповідальність, впевненість у власних вміннях, відкритість до сприйняття нових думок, гнучкість мислення, розуміння думок інших людей, справедливність у ухваленні аргументів, чесність щодо власного упередженого ставлення та забобонів, обачність у винесенні рішень, бажання та готовність до перегляду раніше винесених суджень. Розглядаючи ставлення людей до вирішення специфічних завдань, автор характеризує його з точки зору здатності чітко висловлювати думку, акуратність у роботі зі складними питаннями, старанність у пошуку відповідної інформації, розумний підхід до вибору критеріїв, уважність до проблеми, наполегливість та точність у вимірах (Facione P. A., 2011). Вважаємо, що запропоновані характеристики відіграють важливу роль у розумінні сутності критичного мислення, яке виходить за межі академічних знань і вмінь сучасної людини, що потребує перегляду освітніх програм і ознайомлення з новітніми принципами засвоєння інформації.

Думку про наявність різних форм критичного мислення підтримує і Р. Пауль, який поділяє їх на: 1) софістичний, або слабкий смисл, що дисципліновано відповідає інтересам певних груп людей і не

враховує думку інших; 2) справедливий, або сильний смисл, який бере до уваги інтереси всіх груп людей. У його дослідженні вмінь студентів критично мислити Р. Пауль наголошує на відсутності у студентів навичок, а головне, бажання бачити різницю у значенні слів, що свідчить про відсутність розвинутого аналітичного мислення. Автор вбачає знання як мислення, і говорить, що знання у студентів асоціюється з механічним короткостроковим запам'ятовуванням інформації з метою використання її на екзамені. Вони не навчені використовувати одну думку для розуміння іншої (Paul R. W., 1993, p. 97-98).

Щодо ролі мозку у розвитку критичного мислення В. Руджієро дійшов такого висновку – мозок є необхідним для мислення, але лише його одного недостатньо (Ruggiero V. R., 2012).

Висновки. Отже, критичне мислення представляє складний аналітико-синтетичний процес пізнання, який характеризується логічністю, рефлексивністю та осмисленістю і потребує спеціальних вмінь від людини, що критично мислить. Основними складовими поняття виявляються проблемне мислення, творча уява, рефлексивний та діалогічний компонент. Серед спеціальних здатностей та вмінь, які сприяють розвитку критичного мислення, головне місце посідають ерудованість, самостійність, наполегливість, гнучкість, чесність, відкритість, обачність.

Перспективним вважаємо подальше вивчення здатностей людей до критичного мислення, зокрема питання його взаємозв'язку з толерантністю. На особливу увагу заслуговує проблема співвідношення різних типів мислення – теоретичного, практичного, емпіричного та творчого.

Література

1. *Дьюи Д.* Психология и педагогика мышления / Джон Дьюи. – М.: Лабиринт, 1999. – 186 с.
2. *Смульсон М. Л.* Интеллектуальный саморазвиток у виртуальному освітньому середовищі: зміна парадигми / М. Л. Смульсон // Актуальні проблеми психології: Психологічна теорія і технологія навчання. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Т.8, вип. 6. – С. 250–259.
3. *Терно С. О.* Світ критичного мислення: образ та мімікрія / С. О. Терно // Історія в сучасній школі. – 2012. – № 7-8. – С. 27–39.
4. *Тягло О. В.* Критичне мислення: Навчальний посібник / О. В. Тягло. – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 192 с.
5. *Халперн Д.* Психология критического мышления / Д. Халперн. – 4-е междунар. изд. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
6. *Facione P. A.* Critical thinking: What it is and why it counts. [Online] Available: www.calpress.com/pdf_files/what&why.pdf (May 7, 2011).
7. *Paul R. W.* Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive In A Rapidly Changing World / R.W. Paul. – 3-rd edition revisited. Santa Rosa, CA. 1993. – P. 97–98.
8. *Ruggiero V. R.* Beyond feelings: A Guide to Critical Thought / V. R. Ruggiero. – 9th ed. – McGraw-Hill. – 2012. – 238 p.

References

1. *Dyui, D.* (1999). Psychology and Pedagogics of thinking. Moscow: Labirint (in Russian).
2. *Smulson, M. L.* (2009). Intellectual self-development in a virtual educational environment: changing the paradigm. Aktualni problemy psichologii: Psichologichna teoria i tekhnologia navchannya, 8, 250-259 (in Ukrainian).
3. *Terno, S. O.* (2012). The world of critical thinking: image and mimicry. Istoria v suchasniy shkoli, 7-8, 27-39 (in Ukrainian).

4. **Tyaglo, O. V.** (2008). Critical thinking. Kharkiv: Osnova (in Ukrainian).
5. **Halpern, D.** (2000). Psychology of critical thinking. Sankt Peterburg: Piter (in Russian).
6. **Facione, P. A.** (2007). Critical thinking: What it is and why it counts. Retrieved from www.calpress.com/pdf_files/what&why.pdf (in English).
7. **Paul, R. W.** (1993). Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive In A Rapidly Changing World. Santa Rosa, CA (in English).
8. **Ruggiero, V. R.** (2012). Beyond feelings: A Guide to Critical Thought. McGraw-Hill (in English).

Н. М. Громова

ПРОБЛЕМА КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В РАБОТАХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Посвящено анализу понятия критического мышления и его составляющих в работах украинских и зарубежных исследователей; определены основные характеристики критического мышления, его отличие от творческого мышления, источник возникновения и требования к критической мысли; рассматриваются как когнитивные характеристики критического человека, так и его отношение к жизни в целом; представлены разные формы критического мышления; проанализированы способности аналитического восприятия информации, а также способность студентов к его развитию.

Ключевые слова: критическое мышление; противоречие; способность; суждение.

N. Gromova

THE PROBLEM OF CRITICAL THINKING IN UKRAINIAN AND FOREIGN RESEARCHERS' WORKS

The article deals with the analysis of critical thinking notion and its elements in Ukrainian and foreign researchers' works. The absence of a fixed definition of the term «critical thinking» is stated and the need of further research of the problem is underlined. Cognition, action, emotion, motivation and reflexivity are essential components of critical thinking. Information evaluation by recipients is considered the essence of critical thinking. The difference between critical and creative thought is examined. Successful development of students' critical thinking is conditioned by dialogical interaction between people. Controversy is stated as the source of critical thinking and mental operations are defined as a mechanism of a critical thought. Interpretation, analysis, evaluation, explanation and summary are proved to be necessary critical thinking skills. Clarity, exactness, validity, logicity, impartiality are proved to be basic requirements for a critical thought. Students' analytical dispositions and abilities to think critically are considered; absence of developed critical thinking in students is stated by scientists as unwillingness to think. Weak and strong critical thinkers' qualities are described; requirements for a good critical thinker are analyzed and the essential characteristics of critical thinkers are given. Rationality, open-mindedness, honesty, self-awareness, judgment and attitude to life are recognized as a complex combination of skills necessary for a good critical thinker. Different forms of critical thinking are presented. Perspectives for a further research of students' critical thinking abilities and their connection with tolerance in particular are established.

Key terms: controversy; critical thinking; disposition; judgment.

Рецензенти

Цюрупа М. В. – д. філос. н., проф.
Хміляр О.Ф. – к. психол. н., доцент, проф.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2014